

**V НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ
«ПАМ'ЯТЬ ПРО ДРУГУ СВІТОВУ ВІЙНУ В НІМЕЧЧИНІ ТА УКРАЇНІ
ПІСЛЯ 1945 р.» Й ЧЕРГОВИЙ ПРАКТИЧНИЙ СЕМІНАР
НІМЕЦЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ КОМІСІЇ ІСТОРИКІВ
ДЛЯ МОЛОДИХ ДОСЛІДНИКІВ «ІСТОРІЯ УКРАЇНИ
МІЖ 1939 І 1950 рр. В АВТОБІОГРАФІЧНИХ ДОКУМЕНТАХ»**

Створена в лютому 2015 р. Німецько-українська комісія істориків активно працює у широкому тематичному спектрі з метою стимулювання фундаментальних досліджень проблематики, що становить спільний інтерес, а також популяризації історичних знань у суспільстві. Засідання комісії й відповідні наукові заходи проводяться щороку по чергово в Україні та Німеччині. Цьогоріч у перший місяць осені під її егідою в нашій країні відбулися наукова конференція (5–6 вересня, Дніпро) і практичний семінар (7–10 вересня, Київ).

Конференція проводилася у залах Українського інституту дослідження Голокосту «Ткума». У ній узяли участь майже 40 фахівців з України, Німеччини, Швейцарії, Швеції, Франції, Польщі. Темою першої панелі, яку модерував Я.Грицак (Львів), стало формування й реформування пам'яті про Другу світову війну. У доповіді *В.Гриневича* (Київ) «Шок від пакту», заснованій на джерелах радянських органів держбезпеки, простежується трансформація і широкий реєстр настроїв різних верст місцевого населення у зв'язку з укладанням договору про ненапад між СРСР та Німеччиною. При цьому аргументовано доведено, що радянський ментальний простір насправді був зовсім не таким уніфікованим і запрограмованим «згори», як прийнято було вважати і як це подавала пропаганда. Значна частина суспільства цілком адекватно оцінювала міжнародну ситуацію, причини, що її породили, дії керівників СРСР та інших держав, котрі вели підготовку до «Другої імперіалістичної війни». *Н.Гончаренко* (Київ) проаналізувала зміст навчальних програм з історії УРСР і СРСР під кутом зору концептуального контенту ключових подій, що формували каркас радянської моделі колективної пам'яті – «Великої Жовтневої соціалістичної революції» та «Великої Вітчизняної війни», а також простежила зміну концепції історії України, тематичного наповнення, термінологічного апарату, періодизації Другої світової війни, інтерпретації складних сторінок минулого в підручниках 1990–2000-х рр., реконструкцію міфу «Великої Вітчизняної війни» та спротив «лівих сил» цьому процесу, спроби «продлонгації» радянських рудиментів. У рефераті *О.Гончаренко* (Київ) «Ресовєтизація» та «декомунізація» офіційного дискурсу в політиці пам'яті України (2010–2015): підгрупи, послання, рецепція» значну увагу приділено теоретичним аспектам проблеми, зокрема визначенню змістового наповнення терміна «офіційний пам'яттєвий дискурс». Крім того, розглянуто ключові моменти еволюції історичної політики у вказаний час. У коментарі *М.Шульце-Весселя* (Мюнхен) ішлося про роль лідерів Третього Райху та СРСР у розв'язанні Другої світової війни, особливості історичної пам'яті, що формувалася під впливом Першої світової, основні лінії польсько-радянської конфронтації, що до певної міри позначалися на зближенні позицій А.Гітлера і Й.Сталіна в «польському питанні», а також сучасну політику пам'яті у ФРН, зокрема її підручниковий сегмент.

Другу панель – «Спогади в публічному просторі: музеї та громадські місця» (модератор Р.Вульпіус, Берлін) – відкрила доповідь *А.Гассельманн* (Базель), в якій окреслено роль радянських музейників у формуванні пам'яті про Другу світову війну. Указуючи на суттєві відмінності між реаліями, з одного боку, та форматом і змістом репрезентації війни музейними засобами, – з іншого, дослідниця наголосила на тому, що музейний нарратив у СРСР був гомогенним, а центральні музейні установи цього профілю стали менторами, котрі визначали спрямування експозиційних рішень для місцевих музеїв. *Д.Козлова* (Єна) привернула увагу до музейного нарративу й пам'яті про події 1939–1945 рр. у незалежній Україні, виокремивши кілька тенденцій у переформатуванні мнемонічного простору: співіснування, конкуренція та контрверсійність різних моделей пам'яті; експериментальні форми перегляду минулого; примирення з історичною спадщиною; наявність гібридного типу музейного нарративу. *П.Долганов* (Рівне) побудував свій виступ на характеристиці меморіального ландшафту Рівного, яскраво проілюструвавши основні маркери конкуруючих нарративів про Другу світову війну. Коментарі *П.Барвінської* (Одеса) стосувалися переважно проблем методологічного забезпечення музейної репрезентації війни та причин заангажованого втручання в меморіальний простір.

Третя панель (модератор Ю.Шаповал, Київ) цілком присвячувалася пам'яті про Голокост. Один із найменш вивчених аспектів у своїй доповіді «Пам'ять та документи про порятунок євреїв в Україні під час Голокосту: між міфами і фактами» розглянув *І.Щупак*. Зупинившись на термінологічних проблемах, дослідник виклав причини замовчування Катастрофи єврейства в радянській історіографії, розкрив технології та наслідки міфологізації цього явища. У повідомленні *К.Будз* (Київ) висвітлено роль греко-католицької церкви в порятунку євреїв, а також способи подолання травматичного досвіду через мемуари та усні свідчення. *А.Венгер* (Дніпро) поділився особливостями методики інтерв'ювання й результатами аналізу оповідей останніх праведників народів світу в м. Київ. Цей цікавий проект охоплював три категорії людей: жертв, свідків, рятівників. Його матеріали ввійшли до електронної бази даних «Онлайн-архів усних історій». *Г.Гаусманн* (Регенсбург), коментуючи реферати, указав на межі зіставності досвіду жертв, спостерігачів і рятівників, а також сегрегацію спогадів респондентами, необхідність порівняння українського та світового досвіду порятунку євреїв й пошуку гідного місця для інтеграції образу «нового героя» – рятівника в науковий і пам'яттєвий дискурс.

У центрі дискусій на четвертій панелі (модератор К.Струве, Галле) перебували релігійні інституції в період Другої світової війни. Візію «релігійного відродження» в окупаційний період очима вірян церкви християн віри євангельської реферував *А.Щелкунов* (Дніпро). Мнемонічний вимір релігії в континуумі спогаду й особистого досвіду переживання війни став об'єктом аналізу *Ю.Юрчук* (Стокгольм). *І.Щупак* у своєму коментарі наголосив: незважаючи на те, що жертви війни та окупації належали до різних конфесій і віросповідань, їхній травматичний досвід має схожі риси й позначений високою емоційною інтенсивністю.

Спеціальна доповідь *О.Лисенка* (Київ) «Пам'ять про Другу світову війну в Україні: між політикою і рефлексією» передувала п'ятій панелі. Її модерував М.Резнік (Варшава). *Г.-К.Петерсен* (Ольденбург) схарактеризував пам'ять про німецьку й радянську політику в роки війни в Україні з перспективи віктимного нарративу етнічних

німців у Росії та Бессарабії. *В.Меєр* (Гайдельберг) розповіла про особливості комунікації між різними «агентами увічнення пам'яті» 3 тис. радянських військовополонених у Гудендорфі, а саме окупаційними адміністраціями СРСР та Великобританії, остання з яких не опікувалася меморіалом убитих радянських бранців. *А.Погорелов* (Миколаїв) подав реконструкцію залучення й використання українських дівчат до роботи у школі Гітлер'югенда (кухонними працівницями, прибиральницями, обслугою, персоналом у казино). *Р.Вульпіус* (Берлін) зазначила в коментарях, що досвід кожної великої або малої групи учасників/сучасників війни слід уважати унікальним, самодостатнім, що перетворює його на повноцінний об'єкт досліджень.

У фокусі учасників шостої панелі (модератор *П.Барвінська*) постав індивідуальний вимір пам'яті про війну як предмет «case studies». На підставі мемуарів німецького ботаніка професора *Г.Вальтера* *О.Корзун* (Вінниця) розкрила деякі «зони співпраці» німецьких та українських учених у період окупації України. *О.Хом'як* виголосила реферат на тему «Особисте vs. колективне: як та чому Роман Колісник, ветеран дивізії ваффен-СС «Галичина», став дивізійним істориком». У коментарях *Я.Грицака* акцентовано увагу на специфіці й неоднозначності особистого досвіду, суб'єктивного погляду на війну та складності його дифузії до офіційних моделей пам'яті.

Сьома панель – «Пам'ять про спротив, пам'ять про колаборацію» (модератор *Ю.Шерер*, Париж) – супроводжувалася гострими дискусіями. *М.-П.Бухгольц* (Майнц) спробував здійснити проєкцію пам'яті про комуністичний рух Опору на прикладі молодіжної підпільної організації «Молода гвардія» в м. Краснодар. Дослідник розкрив спосіб, завдяки якому музейний пафос передає технологію міфологізації. *Ю.Радченко* (Харків) показав, яким постав образ німецьких офіцерів Українського легіону самооборони в повоєнних наративах. *К.Струве* (Берлін) прокоментував доповіді під кутом зору сучасного правового поля й моральних оцінок колабораціонізму, зокрема в тих випадках, коли це супроводжувалося воєнними злочинами і злочинами проти людства.

Під час конференції відбулася презентація книги *В.Гриневича* «Червоний імперіалізм: Друга світова війна і громадська думка в Україні: 1939–1941».

7–10 вересня в Національному музеї історії України у Другій світовій війні проходив черговий практичний семінар Німецько-української комісії для молодих дослідників на тему «Історія України між 1939 і 1950 рр. в автобіографічних документах». Учасників привітало керівництво музею в особі заступниці гендиректора *Л.Легасової*, яка ознайомила гостей із головною експозицією.

Відкрили захід доповіді кураторів семінару з німецького й українського боків – *Р.Вульпіус* «(Авто)-біографії та мемуари як акт соціальної комунікації», *О.Лисенка* «Приклад біографічного доступу до історії Другої світової війни в Україні: пізнавальні можливості та проблеми інтерпретації», в яких ішлося про загальні теоретичні й методологічні аспекти досліджень у цій царині, найбільш продуктивні зони докладання зусиль фахівців та деякі найпомітніші результати роботи.

Перша тематична дискусія – «Автобіографічні документи як історичне джерело і різні стадії їхньої обробки» – складалася з двох доповідей. *В.Сімперович* і *В.Третяк* (Київ) репрезентували его-джерела з фондів Національного музею історії України у Другій світовій війні, а *Ю.Ніклас* (Мюнхен) проаналізувала автобіографічні документи як музейні експонати на прикладах колекційних матеріалів цього

меморіального комплексу, подавши своєрідний дослідницький погляд ззовні. Із розлогою експертною доповіддю виступив *К.Беркгоф* (Амстердам), котрий сфокусував увагу на особливостях уведення в науковий обіг джерел особистого походження загалом та автобіографічних зокрема.

Друга тематична дискусія зосереджувалася на з'ясуванні потенціалу та меж використання автобіографічних документів. *В.Горобець* (Київ) презентував проект «Непрочитані листи 1941-го: епістолярний монолог з минулого». Дослідник розкрив пізнавальні можливості колекції листів, які у зв'язку з початком війни так і не були відправлені з Кам'янця-Подільського й, зрештою, опинились в Австрії, звідки їх передали Національному музею історії України у Другій світовій війні.

Тематичну дискусію на тему «Саморефлексія поведінки у кризових ситуаціях» *А.Пикало* (Харків) відкрив презентацією «Стратегії поведінки населення в умовах нацистської окупації України в усних історіях про Голокост в Україні». *Й.Шпор* (Берлін) простежив, як у місцевих джерелах пам'яті закарбовувалося сприйняття мешканцями України зламу у війні 1943–1944 рр. На матеріалах Барської округи *А.Усач* розкрив проблему колабораціонізму та «остаточного розв'язання єврейського питання» нацистами на захоплених українських землях.

З експертною доповіддю виступив *М.Блеквел* (Деланд, шт. Флорида). Американський дослідник розповів про режимні заходи радянської влади одразу після вигнання німецьких окупантів, реакцію мешканців на жорсткі нормативно-правові обмеження, провів паралелі з німецьким «новим порядком» на зайнятих територіях.

Наступна дискусія точилася довкола того, як окремі індивіди та соціальні когорти репрезентують себе в автобіографічних джерелах. *О.Красько* (Харків) дослідила становище університетських викладачів під час Другої світової війни крізь призму еґо-документів. *К.Моніх* (Гамбург) описала досвід перебування німецького дослідника доісторичного та ранньоісторичного часів В.Маттеса в Радянському Союзі в 1942–1943 рр.

Голод і стратегії виживання в автобіографічних документах стали темою останньої дискусії. *Л.Екль* (Берлін; Вупперталь) оприлюднила реферат «Голод у Києві: Голодомор 1932–1933 рр. як масштаб і лінія конфлікту в поводженні зі зловживаннями під час німецької окупації 1941–1943 рр.». *О.Геха* (Житомир) підійшла до розкриття цієї теми, відштовхуючись від автобіографічної книги *Л.Волинського* «Крізь ніч», в якій автор висвітлює стратегії виживання радянських військовополонених.

У вільний від засідань час учасники семінару ознайомилися з матеріалами музейних експозицій, відвідали меморіал у Бабиному Яру, оглянули зі спеціальною екскурсією Київ. Захід засвідчив високий рівень зацікавлення молодих дослідників проблематикою Другої світової війни та, водночас, нагальну потребу грантової підтримки їхніх проєктів.